

TAKÁCS PÉTER (SZERK.): ÁLLAMBÖLCSELETI TÖREDÉK. SOMLÓ BÓDOG ÍRÁSAI ÉS HÁTRAHAGYOTT JEGYZETEI EGY MEGÍRNI TERVEZETT ÁLLAMBÖLCSELETBŐL (BUDAPEST: GONDOLAT 2016) 264.

Takács Péter egy ideje a „hagyományos” államelmélet (államtan, vagy állambölcselet) szinte utolsó művelője Magyarországon,¹ és e „műfaj” elmélettörténetét is szinte teljesen egyedül gondolja. Lehet persze azon vitatkozni, hogy ez a szemléletmód mennyire avított, vagy azon, hogy hogyan üresedett ki, és kerültek át az itt gondozott témák részben a politikatudomány (demokrácia, jogállam) és szociológia (terület, népesség, az állam társadalmi és gazdasági aktivitása), részben a politikai szociológia (államszervezet), végül a nemzetközi jog és nemzetközi kapcsolatok (államkapcsolatok) területére. Azt azonban oktatási tapasztalataim alapján is állíthatom, hogy ez a tárgy még mindig az egyik legjobban oktatható és sokszor a gyakorlati jogi munkában is (legalábbis itt Magyarországon) az egyik legjobban használható ismerethalmazt adja.

Azon is lehet vitatkozni, hogy milyen hozadéka lehet a magyar jogbölcselet képviselői tanulmányozásának, illetve az ilyen, igen nagyrészt forráskiadásokat tartalmazó kötetnek. Ezzel kapcsolatban két szélsőséges álláspontot érzékelhetünk. Az egyik – nyíltan soha ki nem mondott, de szinte azt mondhatnám, mindnyájunk kollektív tudatalattijában ott lappangó – álláspont szerint a magyar jogbölcseleti hagyomány lehet egyfajta érdekesség, és mint „családtörténet” talán izgalmas is, de a jelenkor problémáinak megértését, a fontosnak tartott nemzetközi tudományos diskurzusokhoz való hozzászólást, az azokba való bekapcsolódást inkább csak akadályozza, mint elősegíti. A másik álláspont sem állítja ennek az ellenkezőjét – például miszerint Somló olvasása és a róla való gondolkodás előre vinné, vagy bekapcsolhatná a magyar jogtudományi diskurzust a nemzetközi körforgásba –, hanem

¹ Lásd pl. az elmúlt évekből EGRESI Katalin – PONGRÁCZ Alex – SZIGETI Péter – TAKÁCS Péter: *Államelmélet* (Győr: Széchenyi István Egyetem ÁJK 2016); TAKÁCS Péter: *A rózsza neve: Magyar Köztársaság: Az államok nevééről és a magyar állam átnevezéséről* (Budapest: Gondolat 2015); TAKÁCS Péter – H. SZILÁGYI István – FEKETE Balázs (szerk.): *Államelmélet: Fejezetek és előadások az állam általános elmélete köréből* (Budapest: Szent István Társulat 2012); TAKÁCS Péter: *Államtan. Négy fejezet az állam általános elmélete köréből: Az állam általános sajátosságai* (Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatástudományi Kar Jogtudományi Tanszék 2011).

csak annyit mond, hogy a magyar hagyomány ápolása, a beszélgetés az elődeinkkel sajátos tudományos önértékkel bír, és *erkölcsi kötelességünk*. Takács Péter könyve, már rögvest az előszóban jelzi, hogy ezen az állásponton van. Attól azonban, hogy teszünk egy erős állásfoglalást arról, hogy miért foglalkozunk a magyar állambölcseleti hagyománnyal, még nem biztos, hogy magának a kérdésfelvetésnek és a dilemmának a jogossága megszűnne.

Takács Péter kötete háromféle szöveget tartalmaz. Egyrészt olyan Somló Bódog által írt állambölcseleti szövegeket, amelyek már vagy a szerző életében jelentek (Machiavelli, Platón államtana), vagy később közölték őket – részben Varga Csaba a '80-as években, részben maga a kötet szerkesztője. Ezek az írások általában viszonylag nagyobb terjedelműek, és gondolatilag is lekerekítettek. Másrészt a kötetben található rövidebb, részben még közzé nem tett írásokat, amelyek – bár Takács Péter kifejezetten tiltakozik a „forgács” szó ellen – inkább tekinthetők Somló egy-egy szerző olvasása közben keletkezett jegyzeteinek, gondolattöredékeinek, semmint kiérlelt gondolatmeneteknek.

Végül a harmadik típus a Somló *ról* szóló hosszabb textusok csoportja, valamint az azokat kiegészítő dokumentumok és képek. Előbbi három tanulmányt jelent: Varga Csaba visszaemlékezését, amelyet a kéziratos Somló hagyatékából elsőként közölt állambölcseleti jegyzeteihez írt bevezető tanulmányok folytatásaként lehet felfogni, valamint Takács Péter két nagyszerű tanulmányát. Az első Somló állambölcseleteiről szól, a második egy hosszabb lélegzetvételű pályakép. Végül, e körbe tartoznak a kötetben közölt, Somló életének egy-egy aspektusát felvillantó és nagyobbreszt itt először közölt források, dokumentum, képek.

Az államelméleti töredékek egy részét, ahogyan már jeleztem, korábban kiadták. Van azonban egy kb. öt oldalnyi részlet, amely még nem jelent meg. Ez az öt oldal a „fajkérdésről” és a „zsidókérdésről” szól. E szövegeken különösen jól látszik az avulás, két ok miatt is. Egyfelől a Somló által fajkérdésként exponált gondolatmenet ma már nagyobbreszt a nyelvi és etnikai kisebbségek, vagy a nacionalizmusok tematikájába tartozik, másfelől pedig a zsidó „fajról” abban a beszédmódban, amelyben Somló – maga is asszimilálódott zsidó – beszél, ma egészen egyszerűen már nem lehet beszélni. Somlónak a zsidó „fajjal” kapcsolatos gondolatmenete egyébként azon alapszik, hogy a zsidóság túlságosan racionális, és kigúnyol minden babonát és hagyományt, amely az elgondolt ésszerűnek ellentmond. S ha olyan rétegekre bukkan, akiknek az érdeke egybeesik ezzel, akkor próféta és népvezér lesz. „Csak így nyer magyarázatot az a rejtély, hogy a nép szemében egyébként visszataszító alakok hogyan tehettek rá olyan befolyást és hogyan válhattak vezéreibé Európa részében.” (26. o.)

Ez a részlet jól jelzi, hogy mi is a helyzet a korábbi elméletekkel – és ez a meglátás érvényes nemcsak az olyan témára, mint a „fajkérdés”, hanem az olyan nagyobb témakörre, vagy tudományágra is, mint az „államtan”. Igaza van Takács Péternek abban, hogy Somló gondolatai „szellemi elevenséget” mutatnak (10. o.). Csak éppen az államtan beszédmódjában vannak ágyazva, ezért tűnnek elavultnak, régiesnek. Ez pedig felveti azt a kérdést, hogy a társadalomtudományokban mi számít inkább: a gondolati elevenség, vagy az, hogy – olykor a gondolatlanságot

is jól lepezve – képesek vagyunk az éppen felkapott, nemzetközileg bevett beszédmódot jól beszélni. A válasz korántsem olyan egyszerű, mint gondolnánk – miszerint a gondolat számít és nem annak a formája. Azt hiszem, a beszédmód, amely nemcsak a fogalomkészletet, a kiinduló elméleti kereteket, hanem az egyáltalán elmondható dolgokat is jelenti, a társadalomtudományokban éppúgy része a tudományosság kánonjának, mint az, hogy a természettudományok mit tartanak bizonyítottnak, milyen módszereket fogadnak el a kísérletezésben és ezek dokumentálásában. Ez pedig sajnos azt is jelenti, hogy a beszédmódok megváltozása nem indulhat a perifériáról, éppen ugyanúgy, ahogyan például az öltözködés és a divat megújulásai is a divatközpontokból gyűrűznek tova. Ami a periférián keletkezik és nem illeszkedik a bevett beszédmódokba, az legfeljebb egzotikus és különös, rosszabb esetben viszolyogtatóan provinciális és nevetséges lesz.

Ehhez kapcsolódik még két gondolat, mindkettő Somló saját korábbi önmagával szemben gyakorolt kíméletlen kritikáját mutatja, és bizonyos szempontból szintén csak itt a régióinkban fordulhat elő. Az első a tudományos szocializmussal kapcsolatban leírt szinte önkínzóan kritikus bekezdései. (Mint ismert, Somló fiatalkorában nemcsak kacérkodott a marxizmussal, hanem a nagyváradi ügy kapcsán – akaratán kívül – szinte a leghangosabb szószólójává is vált. Somló felolvasása után, amely „társadalmi haladásról” szövelt, és Ady ad róla hírt, a nagyváradi jogakadémia konzervatív tanárai felirattal fordulnak a miniszterhez, Somló felfüggesztését kérve. Végül azonban Somlót nem függesztik fel.) Így különösen megkapó, ahogyan a tudományos szocializmust „elintézi”. Szerinte ugyanis nem utópisztikus és tudományos szocializmus van, hanem idealisztikus és pozitívisztikus. Azért téves tudományos szocializmusnak nevezni a valójában a pozitívizmus talaján álló tanítást, mert ezzel épp a pozitívizmus tévedésébe esünk, hiszen azonosítjuk a „tudományosságot” a „pozitívizmussal” (34. o.). A másik megkapó és elgondolkodtató töredék is a kiadatlan részletek között találjuk. Itt Somló arról ír, hogy a forradalom idején az állam játékszerré válik, és „mindenki, aki csak akarja, magához veheti az állam gépezetének egy darabját, és nekiállhat vele államosdit játszani” (22. o.). Mint az ismert, Somlót az őszirózsás forradalom vihara még a minisztertanács ülésére is elsodorja (210. o.). Ennek fényében nem nehéz felfedezni a személyes háttérrel és önkritikával az idézetben.

A kiadatlan szövegtöredékekkel számomra – és ez teljesen szubjektív – egyenértékűek a még kiadatlan Somlóról szóló dokumentumok. Itt például találhatunk három fényképet Somlóról – egyelőre ez az összes, ami fennmaradt róla. Itt adja közre a szerkesztő Somlónak a máramarosszigeti református liceumba állásért történt folyamodását követően szüleinek írt keserű hangú levelét is. Valamint itt található két igen érdekes, és a korszakot jól illusztráló dokumentum. A népköztársaság idején tett eskü szövege, amelyben a formanyomtatványon egyszerűen áthúzták a régi rendszerre utaló szövegeket, így lett a „legfelsőbb elhatározással” kinevezettből „a miniszter tanácsi rendelettel” kinevezett. Továbbá itt olvashatjuk azt a rövid, de annál drámaibb tartalmú, a forradalmak lecsengését követően az egyetemi igazoló bizottság által írt levelet is, amelyben a bizottság Somlót „igazoltnak jelenti ki”, ezzel már hivatalosan is a „másik” (nem forradalmár és nem progresszív) oldal-

ra sorolva őt. Hasonlóan megrázó látni, hogy Somló sírja nem maradt fenn: a fényképek csak az újonnan állított és régebbi emlékkövet, és a sír helyén álló sírkövet mutatják – egy beszántott sír hült helyét.

Szerintem azonban – és ezzel a szerkesztő szerénysége okán bizonyosan vitakozna – a kötet legértékesebb része a Takács Péter által írt két hosszabb Somló-tanulmány.

Az első Somló államelméleteivel foglalkozik. A szerző állítása szerint ugyanis Somlónak – részben a korszakaihoz igazodóan is – legalább *három* államelmélete volt. Az első az „*Állami beavatkozás és individualizmus*”-ban, Somló habilitációs dolgozatában található. Igaz, ez inkább még általános társadalomelméletnek minősíthető, és ahogyan Takács Péter helyesen megállapítja, az „igazi” állami beavatkozásról szinte semmit nem mond: inkább az állam és a társadalom viszonyát, és ezen belül az állami szabályozás szerepét feszegeti, ezt azonban szellemesen, vagy hogy Takács Pétert idézzük, „eleven módon”.

Somló második államelmélete maga a *Juristische Grundlehre* – állítja a szerző, és ezzel ismét egyet kell értenünk. A *Grundlehre*-ben egy teljesen eredeti államelméleti fogalommal is találkozhatunk, mégpedig a *Rechtsmacht* (joghatalom) fogalmával. A *Rechtsmacht* egyszerre norma és fakticitás, a két aspektus egyesülése, együtt jelen levése. A szerzőnek itt található, Somlóról szóló elemzése nemcsak azért magával ragadó, mert pontos és tárgyyszerű, hanem azért is, mert szakít a hasonló elmélettörténeti jellegű tanulmányok azon rossz tulajdonságával, hogy az ismertetett szerzőről semmiféle kritika nem megengedett. Takács Péter itt ugyanis nagyon határozottan kifejti, hogy a *Rechtsmacht* fogalmában hatalmas ellentmondások feszülnek: Somló a tüzet és a vizet igyekezett itt összebékíteni (179.).

Végül Somló harmadik államelméletét azok az írások is képviselik, amelyeket e kötetben olvashatunk. Ezekben az írásokban a „múltról beszélő, de a jelenről szóló” Somlóval állunk szemben – mondja Takács Péter. És valóban: nemcsak a most elsőként közölt, hanem a már korábban közzétett írásokban is állandó áthallások vannak, amelyeket persze az apolitikussá váló (vagy inkább arra vágyó) Somló „örök igazságoknak” állít be. Ezek az örök igazságok képezik az új – végül meg nem írt – államelmélet alapvonalait. Ez már egy *nem jogi* államelmélet, amelynek középpontjában csupa-csupa akkor a „levegőben lógó” probléma áll. Az autoritás (igazolt hatalom) kérdése, a faji kérdés, a szocialista utópia problémái, hogy csak hármat említsünk.

Takács Péter a maga hihetetlenül pontosan okadatolt stílusában egy Somló munkásságáról szóló 32 oldalnyi hosszúságú átfogó tanulmányt is közzétesz a kötetben. Az írás sok, itt elsőként közölt forrást is megidéz, és Somló életének bizonyos aspektusait egészen élesen világítja meg. Ilyen nyomtatásban első alkalommal² közölt forrás például Szladits Károly Somlóhoz írt levele, amely a nagyváradi ügy nyomán keletkezett (199. o.). Ugyanilyen hiánypótló Takács Péter gyűjtése Somló kortársaival folytatott vitáiról, amelyek egy részéről én is csak itt olvastam először

² A szerző jelzi, hogy a levelet online módon Sólyom Péter a Somló Bódog Társaság Facebook-oldalán közzölte 2011-ben először.

(202. o.). Somló barátságainak és szerelmeinek külön oldalakat szentel a szerző (204–206. o.), és egészen átlélhetően – némi áthallásokkal – mutatja be a budapesti jogi kar századfordulós miliójét és az ottani tehetségtelen, szellemileg impotens tanári kart, Somló 1919–20-as ottani éveivel kapcsolódóan (211. o.). Mindezt természetesen számos magyarázó lábjegyzettel együtt kapjuk. A lábjegyzetek bősége és pontossága egyébként nemcsak itt jellemző, hanem a Somló-kéziratoknál is, ahol szinte minden apró adathoz találunk magyarázatokat és kiegészítéseket. Ráadásul a kötetet egy névmutató is kiegészíti. Külön öröm, hogy Takács Péter a *Jog, állam, politika* 2016/4. számának hasábjain további forrásokat is közzé tett.

Takács Péter nemcsak abból a szempontból csatlakozott a könyvével egy hagyományhoz, hogy a magyar jogbölcselet egy jelentős gondolkodójáról írt, hanem azzal is, *ahogyan ezt feldolgozza*. Litván György,³ Nagy J. Endre,⁴ de sok szempontból Sólyom Péter és Andreas Funke,⁵ Schweitzer Gábor és Halász Iván,⁶ Fleck Zoltán,⁷ és talán egy kicsit a jelen sorok szerzője is valahogy azonnal a (mélabús) moralizálás és pszichologizálás talajára téved, ha Somlóról írnak. Talán az egyetlen kivétel ez alól Szabadfalvi József, a magyar jogbölcselet értő kutatója, akinek egy kicsit jobban sikerül távolságot tartania.⁸

De miért olyan fontos nekünk Somló, hogy állandóan olvassuk, újraolvassuk, akárcsak egy költőt, és miért írunk róla ebben a moralizáló, érzelmektől teli stílusban? Hiszen egy költőt százszor el lehet olvasni, és ez rendjén van, mert minden nemzedék felfedezheti, mert az esztétikai érték időtálló. De Somló alkotásai valójában nem azok. Az *Állami beavatkozás és individualizmus* ma már inkább mosolyogtató, a *Juristische Grundlehre* a rég meghaladott újkantiánus jogfilozófia és egy rég meghaladott műfaj (általános jogelmélet) egy ma már alig olvasható darabja.

De akkor miért, miért? A drámai *suicidium* mellett van más magyarázat is, és Takács Péter könyvének olvasása kapcsán jöttem rá, mi az.

Az a magyarázat, hogy Somló *mi magunk vagyunk*. Magunkat látjuk a sorsában, ahogyan gögösen elutasítják a jogakadémián. Mi vagyunk a saját fajukat szapuló zsidók, a kommunisták, a fiatalon szájhősök és vétkezők, középkorúan sikert

³ LITVÁN György: „Egy magyar tudós tragikus pályája a század elején: Somló Bódog (1873–1920)” *Valóság* 1973/8. 32–42.

⁴ NAGY Endre: „Erény és tudomány: Vázlat Somló Bódog gondolkodói pályájáról” *Világosság* 1981/12. 764–772.

⁵ SÓLYOM Péter – ANDREAS FUNKE: „Einleitung” in SÓLYOM Péter – ANDREAS FUNKE (szerk.): *Verzweifelt objektiv: Tagebuchnotizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló (1873–1920)* (Köln – Weimar – Wien: Böhlau 2013) 13–93.

⁶ SCHWEITZER Gábor – HALÁSZ Iván: „Peregrináció germániában: Somló Bódog a lipcsei és a heidelbergi egyetemen (1896–1897)” *Jogtudományi Közlemény* 2010/6. 286–297.

⁷ FLECK Zoltán: „A körülmények kényszere – Somló Bódog: Állami beavatkozás és individualizmus” *Tolle Lege* 2011/1.

⁸ Szabadfalvi József tucatnyi írást tett közzé Somlóról, így csak példaként SZABADFALVI József: „Bódog Somló – The »Representative Man« of Hungarian Legal Philosophy” in ZORAN POKROVAC (szerk.): *Rechtswissenschaft in Osteuropa: Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert* (Frankfurt am Main: Klostermann 2010) 375–389.

szomjazók, később a gyávák, a barátaikat megtagadók, az igazoltak, és az öngyilkosságra készülők.

Mi vagyunk, akik *gőgösen lenézzük a politikusokat* – egykori barátainkat és egyetemi évfolyamtársainkat –, és közben irigyeljük is őket. Nemcsak a pillanatnyilag anyagilag gondtalan életüket, hanem hogy befolyásuk lehet a dolgokra, hogy valódi döntéseket hozhatnak, és ezekkel a döntésekkel sorsokat befolyásolhatnak, hogy *tétje* van annak, amit csinálnak. Irigyeljük a hatalmat, de nem mondjuk ezt ki, inkább csak azt mondjuk „én a tudomány világában vagyok otthon”. De azután egy helyettes államtitkári, egy miniszteri, egy nagyköveti, egy alkotmánybírói pozíció, és kiderül, talán nem is olyan fontos a tudomány. Ugyanakkor nem tudjuk, mit kezdjünk ezzel az ambivalens viszonyal. Somló sem tudta.

Mi magunk vagyunk, akik nem tudjuk hányadán is állunk a *nyugati tudomány*nyal. Milyen jól esik az elismerés onnét! Voltaképp ez az egyetlen igazi elismerés, ezt mérjük, felülpontoszuk, és hasra esünk előtte. Somló az egyetlen sokat idézett jogtudományi szerző nyugaton – mondjuk. De egy amerikai PhD-hallgató *Harvard Law Review*-ban megjelent dolgozatát többen idézik egyetlen év alatt, mint Somlót összesen 1917 óta. S mit lehet ezzel kezdeni? Dühösen, telve kisebbségi komplexusokkal azt lehet mondani dacosan: igen, nekünk vannak saját hagyományaink!

De mi magunk vagyunk, akik valójában nem tudjuk hányadán is állunk *ezzel a hagyománnyal*. Kiállnak a dolmányos, bokacsattogató, zsinóros-mentés Werbőczytől ájultak, és ilyenkor kicsit elhúzzuk a szánkat, de azután mi magunk idézünk Werbőczyt és Deákot, és kicsit kevesebb Eötvös Józsefet, mert valahogy ezek nemcsak azért kedvesek nekünk, mert olyan okosakat irtak, hanem mert a mieink, kicsi, savanyú gyümölcsseink.

Mert végső soron, azt hiszem, az itt a baj, hogy ezek a hagyományok *nem adnak nekünk magabiztosságot* – hiszen az lenne a legfontosabb a hagyományokban, hogy magabiztosságot adjanak, mint arisztokrata-csemetének az ősök olajfestményei a falon, és a róluk mesélt anekdoták a családi asztal körül. De a mi anekdotáink a kollégák feliratairól, feljelentéseiről, igazolási eljárásokról, kurta és dicstelen miniszterségekről, a példakép-országok frakkos urai által véghez vitt – de persze nemcsak egyedül nekik köszönhető – országcsonkításról, öngyilkosságokról, majd sírok beszántásáról, az elődök gyalázásáról, majd érdemükön felüli túlzott dicséretükről szólnak.

Az a kérdés, hogy mikor törik meg az átok, és mikor lesz ehhez a hagyományhoz tartozni boldog, felemelő, pozitív érzés.

Zódi Zsolt*

* PhD, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, 1093 Budapest, Fővám tér 8; tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
E-mail: zodi.zsolt@tk.mta.hu.